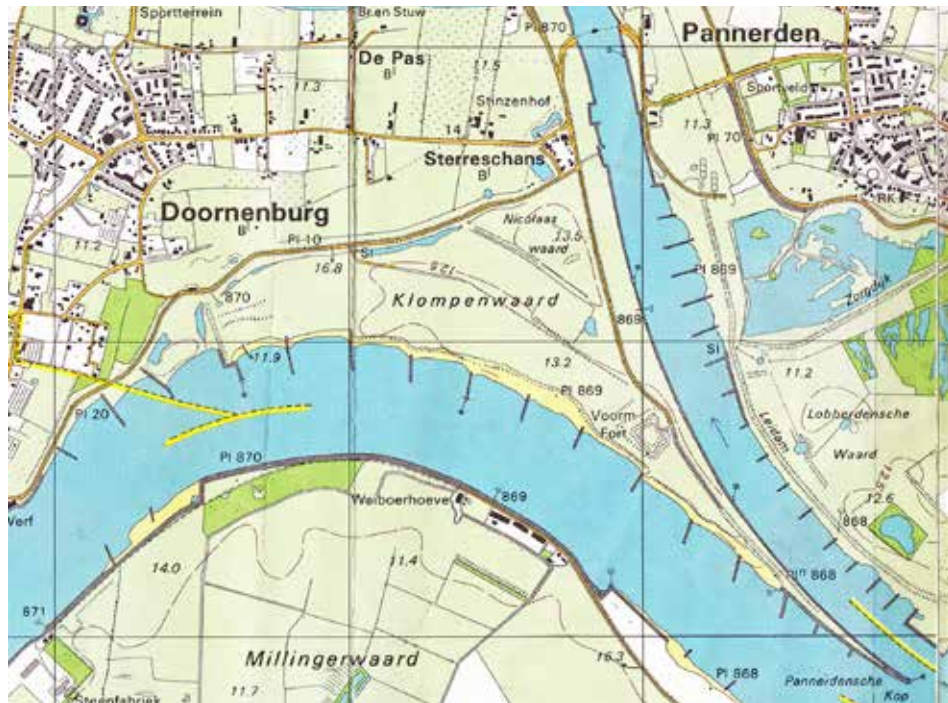


Van Grutto naar Grasmus: broedvogels en landschappelijke ontwikkelingen in de Klompenwaard

In de net buiten het werkgebied van de Vogelwerkgroep Arnhem gelegen Klompenwaard zijn vernieuwende ideeën ten aanzien van het natuurbeheer zoals beschreven in plan "Ooievaar" (de Bruin e.a. 1987) en de herinrichting "Ooijpolder" (Helmer & Smeets 1987) in praktijk gebracht. Dit betekent dat het landbouwkundig gebruik en het natuurbeheer ruimtelijk gescheiden zijn, waarbij de natuur vrij spel heeft gekregen in de uiterwaard en de landbouwproductie binnendijks is geoptimaliseerd. Hierdoor werd het mogelijk om een aantal verande-

ringen met betrekking tot de inrichting en het beheer door te voeren. Zo is er (in 1998) gestart met integrale extensieve jaarrond-begrazing door runderen en paarden, zijn er geulen gegraven om ruimte te maken voor de rivier en is het gebied opengesteld voor het publiek om er vrij te struinen.

Dit artikel begint met de ontwikkelingen van een selectie van de broedvogelsoorten, gevolgd door een beknopte landschappelijke beschrijving van het gebied zoals het er voor de ingrepen uitzag. De diverse



Figuur 1. Topografische kaart vóór de functieverandering (uit 1986)

Tabel 1. Vogelsoorten die zijn afgenomen sinds de start van de natuurontwikkeling eind jaren negentig

Soort	1975	95-99		11-15	
		min	max	min	max
Zomertaling	1	0	1	0	0
Slobeend	4	0	2	0	0
Patrijs	7	1	12	0	0
Kievit	8	12	46	0	0
Grutto	12	9	19	0	0
Tureluur	1	2	8	0	0
Veldleeuwerik	14	5	14	0	1
Gele Kwijkstaart	5	10	16	0	2
Grauwe Gors	10	0	1	0	1
Totaal	62	39	119	0	4

landschappelijke veranderingen, zoals die zich hebben voorgedaan na de functieverandering, worden beschreven aan de hand van luchtfoto's én de veranderingen in de broedvogelaantallen. De soorten zijn daarbij zo geselecteerd dat zij de geconstateerde landschappelijke veranderingen goed representeren. Ter afsluiting volgt een beschouwing over de gemaakte ruimtelijke keuzen in relatie tot broedvogels.

Broedvogelbevolking vóór de inrichting

De broedvogeltellingen van halverwege de jaren zeventig en in de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw geven een beeld van de broedvogelbevolking vóór de landschappelijk ingrepen in de Klompenwaard. Toen bestond de broedvogelbevolking voornamelijk uit weidevogels (tabel 1). De broedvogelbevolking van deze uiterwaard kwam daarmee overeen met die in andere agrarisch gebruikte uiterwaarden in

Gelderland (van den Bergh e.a. 1979, Erhart & Bekhuis 1996).

Soorten als Veldleeuwerik en Grutto voerden de boventoon, geflankeerd door Kievit, Patrijs, Gele Kwijkstaart, Slobeend, Tureluur en een enkele Zomertaling. De in tabel 1 gepresenteerde aantallen in de jaren zeventig

(eenmalige telling) en eind jaren negentig (minima en maxima van vijf tellingen) verschillen wel per soort, maar dat doet weinig af aan het algemene beeld. Bovendien is het niet uit te sluiten dat verschillen in aantallen het gevolg kunnen zijn van een andere onderzoeksmethode of waarnemerseffecten. De toename van Tureluur en Gele Kwijkstaart en de afname van Slobeend en Grauwe Gors zoals gevonden in de Klompenwaard zijn vergelijkbaar met de aantalsontwikkelingen van die soorten in de regio (Faunawerkgroep Gelderse Poort 2002). De ogenschijnlijke toename van de Kievit in de Klompenwaard is ook geconstateerd in

Tabel 2. Soorten die zijn toegenomen sinds de start van natuurontwikkeling eind jaren negentig

soortnaam	1975	95-99		11-15	
		min	max	min	max
Grauwe Gans	0	0	2	5	14
Grote Bonte Sp.		1	1	1	2
Blauwborst	0	0	0	0	8
Roodborsttapuit	0	0	0	6	13
Sprinkhaanzanger	0	0	1	4	12
Bosrietzanger	1	14	14	32	100
Grasmus	1	6	14	29	79
Putter	0	0	4	4	10
Kneu	8	4	9	9	24
Rietgors	0	1	8	6	15
Totaal	10	26	53	96	277

Tabel 3. Lijst met soorten die stabiel zijn gebleven sinds de start van natuurontwikkeling eind jaren negentig

soortnaam	1975	95-99		11-15	
		min	max	min	max
Scholekster	2	2	4	0	2
Kleine Plevier	0-1	1	3	0	4
Graspieper	7	10	18	9	25
Totaal	9	13	25	9	31

Bosrietzanger met een indrukwekkend aantal van maximaal 100 territoria (en zelfs 115 in 2010), een soort van ruigtes die op gepaste afstand gevolgd wordt door de Rietgors

de Bemmelse Waard, maar niet bekend uit andere gebieden in de Gelderse Poort. Daar zijn de aantallen in deze periode stabiel of vertonen ze een afname (Faunawerkgroep Gelderse Poort 2002).

Broedvogelbevolking na de inrichting De resultaten van de broedvogeltellingen uit de periode 2011-2015 geven een beeld van de broedvogelbevolking vijftien jaar na de omslag in landgebruik. Tabel 1 en 2 laten zien dat de broedvogelbevolking totaal veranderd is. Zo zijn, op een enkele Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart na, bijna alle weidevogels verdwenen. Daartegenover staat een toename van zangvogels die zich thuis voelen in ruigtes en struwelen. Aan top staat de

(max. 15) en Sprinkhaanzanger (max. 12). De lijst van vogels die in struwelen broeden wordt aangevoerd door de Grasmus (max. 79), gevolgd door de Kneu (max. 24), Roodborsttapuit (max. 13) en Putter (max. 10). De Grote Bonte Specht vertegenwoordigt de in bomen broedende soorten. Ook andere bosvogels laten een toename te zien, maar die is minder indrukwekkend dan die van ruigte- en struweelvogels.

In tegenstelling tot de lijsten met soorten die in wisselende aantallen voorkomen, is de lijst met soorten die in de loop der jaren min of meer stabiel gebleven zijn, kort (tabel 3). Daarbij is opmerkelijk dat de Graspieper zich in de grazige ruigte die



Foto 2. Luchtfoto van de Klompenwaard kort na de start van de graafwerkzaamheden (16 oktober 1999). Foto gemaakt vanuit het oosten, linksonder is Fort Pannerden te zien

door het natuurbeheer is ontstaan net zo thuis voelt als voorheen in het door boeren beheerde grasland. De maximale score van 25 paar in recente jaren is wel wat hoger

dan de 18 paar in de periode 1995-99, maar gemiddeld waren de aantallen in de periode 1995-99 vergelijkbaar met die van 2011-15: respectievelijk gaat het om 14 en 16 paar.



Foto 1. In de jaren zeventig, tachtig en negentig had het landschap een open karakter, foto genomen omstreeks 1995



Foto 3. Recente luchtfoto van de Klompenwaard (13 mei 2015). Foto gemaakt tijdens zomerhoogwater, waterstand bij Lobith +NAP 10,70 meter. Op de achtergrond het dorp Doornenburg

Gebiedsbeschrijving

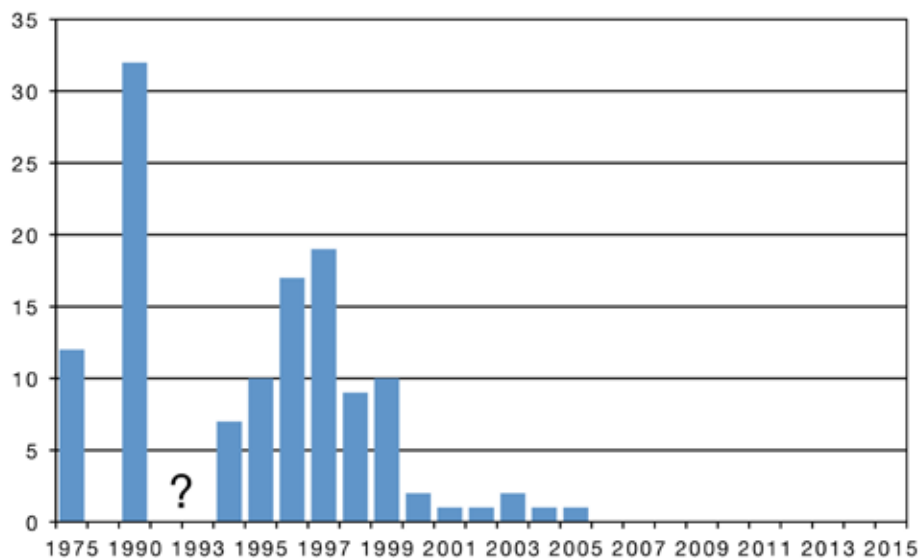
De bij Doornenburg gelegen Klompenwaard is 95 hectare groot en is een uiterwaard van zowel de Waal als de Rijn, omdat dit gebied het splitsingspunt van deze twee rivieren vormt.

De zandige rivieroeveren bereiken bij extreem lage waterstanden een maximale breedte van ruim 100 meter. Onder invloed van zuidwestenwind stuift dit zand op tot rivierduintjes. Voor het overgrote deel is de Klompenwaard echter bedekt onder een 2 meter dikke kleilaag.

In de jaren zeventig, tachtig en negentig was deze uiterwaard een open landbouwgebied, dat voornamelijk bestond uit graslanden (figuur 1 en foto 1). Op enkele plaatsen werd het gebied doorsneden door een meidoornhaag en ook waren er enkele plasjes aanwezig.

Na het stoppen van het landbouwkundig gebruik, zijn in 1999 de graafwerkzaamheden gestart. In totaal is ongeveer 15 hectare op de schop gegaan en in 2000 is de zomerkade doorgegraven voor de aanleg van een nevengeul, waardoor het gebied vaker overstroomt. De keuze voor natuurlijke begrazing, waardoor het gebied vaker overstroomt. De keuze voor natuurlijke begrazing heeft geleid tot een omvorming van de monotone graslanden in een mozaïek van kort gras, ruigtes, struwelen en bomen.

Broedvogels als indicatie van landschappelijke verandering Dat integrale extensieve jaarrondbegrazing een toename van de vegetatiestructuur tot gevolg heeft was reeds bekend uit andere voorbeeldgebieden zoals Meinerswijk en Loowaard (binnen het werkgebied van de Vogelwerkgroep Arnhem) en de Millingerwaard, Blauwe Kamer en Duursche Waarden (net buiten het werkgebied). Toch zijn de landschappelijke ontwikkelingen in al deze gebieden



Figuur 2. Aantal territoria van de Grutto in de Klompenwaard 1975-2015



Foto: Fokko Ehrhart

Foto 4. De productiegraslanden zijn omgevormd tot gevarieerd mozaïek met overgangen, 15 oktober 2009

verschillend en blijft het lastig om aan te geven welke factoren op welke manier van invloed zijn. Duidelijk is dat een scala aan jaarlijks wisselende factoren van invloed is op de ruimtelijke verdeling en de snelheid van de vegetatiesuccessie (Ehrhart *in prep.*). De landschappelijke verandering is bovendien moeilijk te meten, omdat er weinig budget voor monitoring is. Gelukkig motiveert Frank Majoor - onder de vlag van Sovon en met geld van Provincie Gelderland, Staatsbosbeheer Regio Oost, Waterschap Rijn en IJssel, Stichting Twickel en Stichting Ark - sinds jaar en dag een hele schare vrijwilligers om de broedvogels in de Gelderse Poort en dus ook de Klompenwaard te tellen. De broedvogeltellingen gaan terug tot de periode voor de landschappelijke veranderingen. Met deze broedvogeltellingen is het mogelijk een indicatie te geven van de landschappelijke

veranderingen in de Klompenwaard.

Omvorming graslanden Met het verdwijnen van de kortgrazige vegetaties zijn ook de weidevogels verdwenen uit de Klompenwaard. Hoewel er in het eerste jaar nadat de graslanden uit agrarische productie genomen waren (1999) nog 10 paar Grutto geteld zijn, zijn er daarna tot en met 2005 slechts 1 tot 2 territoria vastgesteld (figuur 2). Vanaf 2006 ontbreekt de Grutto als broedvogel, gevolgd door de Tureluur (in 2008), Kievit (in 2011) en tot slot de Veldleeuwerik (in 2014).

Ruigte- en struweelontwikkeling De voormalige productiegraslanden zijn deels vergraven (in de periode 1999-2002) en deels verruigd. Aanvankelijk zijn de verruigde delen met ruigtekruiden als akkerdistel, brandnetel, jacobskruiskruid en herik begroeid. Gevolgd door de vestiging van meidoorn- en vlierstruwelen. Een en ander

komt voor in een gevarieerd mozaïek waarbij plantensoorten elkaar op de vierkante meter afwisselen en er vele overgangen zijn (foto 4W). Juist in dit soort vegetaties voelen soorten als Bosrietzanger, Grasmus, Roodborsttapuit en Kneu zich thuis. De gestage toename van de Grasmus lijkt deze landschappelijke ontwikkeling dan ook goed te illustreren (figuur 3).

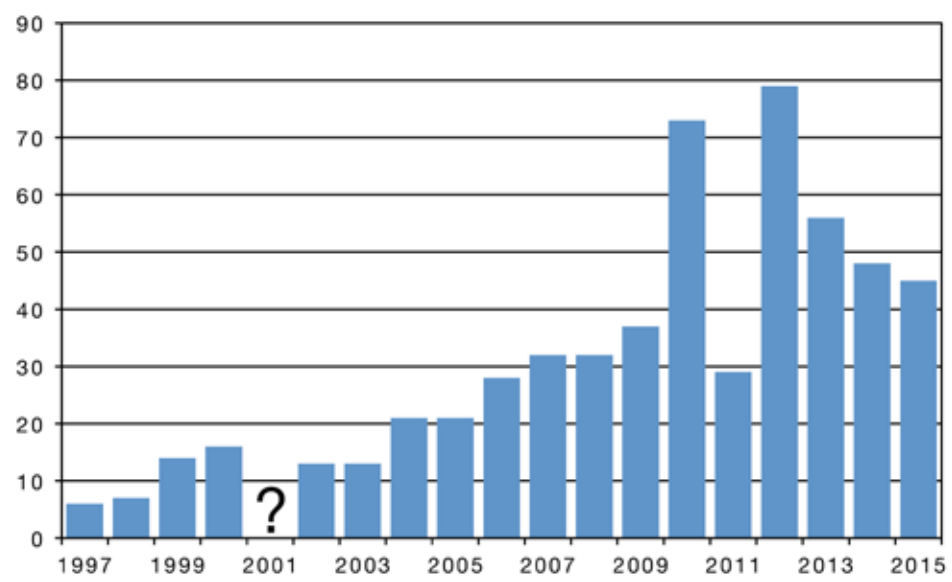
Op welke manier de verschillende plantensoorten en de vegetatiestructuur precies het voorkomen van deze groep broedvogels beïnvloeden, is moeilijk aan te geven. Het volop aanwezig zijn van broed- en schuilgelegenheid is ongetwijfeld van belang. Daarnaast is de grote hoeveelheid bloemen in de zomer gunstig. Want die bloemen, juist in combinatie met de heterogene vegetatiestructuur, zorgen voor veel insecten. Insecten die voor deze vogelsoorten weer als voedsel dienen voor hun jongen. Daarbij komt nog dat veel van die uitgebloeide bloemen zaad zetten, waardoor

er ook voor zaadetende vogels als Putter, Kneu, Vink en Groenling in de winter veel te halen valt (tellingen van die vogels zijn niet mee genomen in dit artikel).

Bosontwikkeling Karteringen van de bosontwikkeling in de begin jaren van het natuurontwikkelingsproject laten zien dat toen al (veelal op de stukken met open grond) bomen gekiemd waren (Bosman 2001). Als gevolg van de begrazing zijn verschillende bomen klein gebleven en hebben ze een bonsai-achtig uiterlijk gekregen.

Discussie

Na het lezen van het bovenstaande artikel lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het 30 jaar geleden genomen besluit om het landbouwkundige gebruik in de Klompenwaard te beëindigen een verkeerde is geweest, wellicht daardoor de destijds nog gezond lijkende populatie weidevogels de das om is gedaan. In tweede instantie was die beslissing toen



Figuur 3. Aantal territoria van de Grasmus in de periode 1997-2015



Foto: Fokko Erhart

Foto 5. Als gevolg van de begrazing zijn verschillende bomen klein gebleven en hebben ze een bonsai-achtig uiterlijk gekregen, 25 april 2016

zo slecht nog niet, omdat ook in omliggende gebieden in de Gelderse Poort vrijwel alle weidevogelsoorten de laatste twee decennia flink achteruit zijn gegaan (Majoor & van Diek 2015), een ontwikkeling die vergelijkbaar is met andere Gelderse uiterwaarden. Die functies momenteel als ecologische “zinkput” voor weidevogels (sink). Dit betekent dat de populatie afneemt en zonder nabijgelegen “bronpopulatie” (source) op termijn gedoemd is om te verdwijnen (Kurstjens & Peters 2012). De oorzaken voor de sterke achteruitgang van de weidevogels in de uiterwaarden dienen gezocht te worden in een combinatie van factoren. Naast de intensivering van de landbouw en de afname van de openheid in combinatie met de toename van bebouwing, wordt de achteruitgang van de weidevogels versterkt door de steeds maar dieper uitslijtende rivieren en daarmee de verdergaande ontwatering, wat een cruciale

factor is voor deze groep (Beintema e.a. 1995) Kortom, we hebben te maken met autonome grootschalige ontwikkelingen die bijna niet te beheersen zijn, laat staan om te keren.

Ik sluit dan ook af met een pluim voor de mensen die zich hebben sterk gemaakt voor het scheiden van functies in de Klompenwaard, de inrichting van het gebied en het integrale extensieve begrazingsbeheer. Dat er nog maar veel gebieden mogen volgen!

Fokko Erhart
fokko.erhart@freenature.nl

Literatuur

van den Bergh, L.M.J., J. van Leeuwen, D. Möller, G. Müskens, J. Thissen & D. Visser 1979. Vogels van de Grote Rivieren. Spectrum, Utrecht.

Beintema, A., O. Moedt & D. Ellinger 1995. Ecologische Atlas van de Nederlandse Weidevogels. Schuyt & Co., Haarlem.

Bosman, W. 2001. Bosontwikkeling in de Klompenwaard tussen 1999 – 2003. Onderzoek in natuurlijk begraaide uiterwaard van de Gelderse Poort. Deelrapport 2. De ontwikkeling van het jonge ooibos in 2000. Staatsbosbeheer, Dienst Landelijk Gebied en Stichting ARK, Ooij.

de Bruin, D., D. Hamhuis, L. van Nieuwenhuijze, W. Overmars, D. Sijmons & F. Vera 1987. Ooievaar: De Toekomst van het Rivierengebied. Stichting Gelderse Milieufederatie, Arnhem.

Erhart, F. *in prep.* Begrazing; proces of beheermaatregel? 15 jaar ervaring in de Klompenwaard. De Levende Natuur.

Erhart, F.C. & J.F. Bekhuis 1996. Broedvogels van de Gelderse Poort 1989-94. Vogelwerkgroep Arnhem e.o./Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen e.o./NABU-Naturschutzstation Kranenburg, Arnhem.

Faunawerkgroep Gelderse Poort 2002. Vogels in de Gelderse Poort, deel 1: broedvogels 1960-2000. Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen e.o. / Kartierergemeenschap Salmorth / Vogelwerkgroep Arnhem e.o. / NABU-Naturschutzstation Kranenburg / Natuurschutzstation im Kreis Kleve e.V./ Provincie Gelderland / SOVON Vogelonderzoek Nederland.

Helmer, W. & P.J.A.M. Smeets 1987. Natuur- en Landschapsontwikkeling in de Gelderse Poort: uitwerking voor Ooijpolder en Millingerwaard (voorstudie ten behoeve van het advies Landschapsbouw Ooijpolder). Staatsbosbeheer.

Kurstjens G. & B. Peters 2012. Effectiviteit Agrarisch Natuurbeheer in Uiterwaarden. Project Rijn in Beeld. Kurstjens Ecologisch Adviesbureau/Bureau Drift, Beek-Ubbergen/Berg en Dal.

Majoor, F. & H. van Diek 2015. Vijfentwintig jaar broedvogeltellingen in de Gelderse Poort: winnaars en verliezers. Vlerk 32: 167-176.



Foto: Fokko Erhart

Toename van ruigtes en bloemen is gunstig voor de Roodborsttapuit in de Klompenwaard



Foto: Fokko Erhart

Konik-paard bij aangevreten Meidoorn in de Klompenwaard, 27 juni 2013